

3. Крушевский Н. В. Очерк науки о языке / Н. В. Крушевский. – Казань, 1883.
4. Николаев Г. А. Иван Александрович Бодуэн де Куртенэ / Г. А. Николаев. – Казань : Изд-во Казанского ун-та, 2001. – 20 с.
5. Черепанов М. В. Из истории казанской лингвистической школы (К 30-летию со дня смерти И. А. Бодуэна де Куртенэ) / М. В. Черепанов // Вопросы теории и методики изучения русского языка. – Казань, 1960. – С. 130–147.

Ольховская Ю. Д. Синхронное и диахронное исследование языка в концепции ученых Казанской лингвистической школы.

В статье уделено внимание некоторым аспектам деятельности выдающихся представителей Казанской лингвистической школы, труды которых оказали влияние на исследование языка в синхронном и диахронном направлениях. К синхронии относится все, что называют “общей грамматикой”, так как разные отношения, которые входят в компетенцию грамматики, устанавливаются только в пределах отдельных состояний языка. Диахронная же лингвистика изучает отношения не между элементами определенного состояния языка, которые сосуществуют между собой, а между последовательными элементами, которые изменяют друг друга во времени. Синхронное исследование языка фиксирует его определенное состояние независимо от времени. Диахронное исследование, наоборот, в центре своего внимания имеет изменения, которые произошли в истории языка.

Ключевые слова: синхрония, статика, диахрония, динамика, лингвистическая школа.

Olkhovskaya Y. D. Synchronous and diachronic research of a language in the conception of Kazan linguistic school's scientists.

The article pays attention to some activity aspects of prominent representatives of Kazan linguistic school, whose works influenced a language's research in synchronous and diachronic directions. The synchronism is everything what is called “the general grammar”; because different connections which are included to the grammar competence can be established just within the limits of separate language's states. The diachronic linguistics studies connections not within a language's definite state's elements, which co-exist among themselves, but between consistent elements, which change each other in time. The synchronous research of a language fixes its definite state regardless of time. On the contrary, in the highlight of the diachronic research there are changes, which has happened in the history of a language.

Key words: synchronism, statics, diachrony, dynamics, a linguistic school.

**Прискока О. В.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова**

ВНЕСОК ВЧЕНИХ ХІХ СТОЛІТТЯ У ФОРМУВАННЯ ІСТОРИЧНОЇ ЛЕКСИКОЛОГІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті розглядаються праці українських вчених ХІХ ст., що сприяли формуванню історичної лексикології української мови, виокремлення якої у окрему галузь лінгвістичної науки відбулося лише у другій половині століття двадцятого. З цією метою виявлено і проаналізовано роботи І. Мартоса, П. П. Білецького-Носенка, М. О. Максимовича,

Ю. І. Венеліна, К. В. Шейковського, М. М. Левченка, О. О. Потебні, в яких наявні ознаки історико-лексикологічних досліджень.

Ключові слова: *галузь лінгвістичної науки, історична лексикологія, етимологія, етюд або нарис з історії слова, семантика, писемна пам'ятка, ПВЛ (Повість временних літ).*

Історична лексикологія української мови остаточно сформувалася в українському мовознавстві як окрема галузь лінгвістичної науки лише в другій половині ХХ століття [12], хоча різні факти виявлення інтересу до історії слова фіксовані давньою українською писемністю, а пізніше і ранньою науковою періодикою Російської Імперії. Вважаємо, що проблема виникнення і попереднього розвитку цього наукового напрямку, титульні сторінки досліджень якого в наш час прикрашають прізвища В. М. Русанівського, В. В. Німчука, Л. С. Паламарчука, І. П. Чепіги, П. П. Чучки, С. П. Бевзенка, В. О. Винника, А. А. Бурячка, В. А. Передрієнка, А. І. Генсьорського, Л. Л. Гумецької, М. Л. Худаша, Л. І. Батюка, В. Й. Горобця, В. Л. Карпової, Л. І. Коломієць, Л. Т. Масенко та багатьох інших поважних вчених, становить певний науковий інтерес і вимагає докладного висвітлення.

Слід зазначити, що досі питання загального формування напрямку історичної лексикології української мови, її проблем і досягнень від виникнення і до сьогодні не ставилося і в полі зору вчених не було. Хоча певну лауну в українській мовознавчій історіографії з даного напрямку помітив В. В. Німчук і у стислому нарисі окреслив на тлі східнослов'янської науки досягнення української історичної лексикології у повоєнні роки ХХ століття [12]. Цілком поділяючи думку В. В. Німчука щодо середини ХХ століття як вихідної точки оформлення “вітчизняної діахронічної (точніше – поліхронічної)” [12] лексикології у самостійну галузь порівняльно-історичного мовознавства, спробуємо висвітлити попередні розрізнені зусилля культурних діячів, спрямовані на з'ясування історії окремого слова чи групи слів. Вважаємо, що шляхом нового осмислення багатьох достатньо відомих мовних та наукових фактів можливо встановити підґрунтя, на якому виникла ця галузь історико-мовознавчої науки.

Мета нашої статті – виявити праці вчених ХІХ століття, у яких відбите прагнення описати історію або етимологію (етимологія – це теж частина історії) окремого слова, або групи слів, визначити методи, застосовані ними у дослідженнях, простежити формування наукового стилю мови цих праць і таким чином змалювати загальну картину формування підґрунтя, на якому виникла історична лексикологія української мови.

Для історії українського мовознавства ХІХ століття цікаве тим, що в цей період можливо простежити появу перших нарисів з історії українських слів та еволюцію діяльності науковців у цьому напрямі. Слід зазначити, що

українські вчені діяли за специфічних умов, які склалися у тогочасній Російській державі: існування української нації заперечується, українську мову вважають наріччям російської.

Російська імперія у XVIII – на початку XIX ст. посилюється, у суспільстві поживається інтерес до науки, освіти, мистецтва тощо. Внаслідок чого відкривають Академію наук (1724 р.), університети, зокрема на Україні Харківський (1804 р.) та Київський (1834 р.), утворюють наукові товариства: Общество истории и древностей российских (1804 р.), Общество любителей российской словесности (1811 р.), археографічні комісії, серед яких Киевская археографическая комиссия по разбору древних актов (1843 р.), випускають періодичні видання “Вестник Европы” (з 1802 р.), “Чтения в обществе истории и древностей российских” (з 1846 р.), “Памятники, изданные временной комиссией для разбора древних актов” (т. 1–4. – 1845 – 1859), “Известия ОРЯС ИАН” (з 1852 р.).

Задовольняючи потреби суспільства, починаючи з 70-х років XVIII ст. ціла плеяда вчених (В. М. Татищев, М. М. Щербатов, Штріттер Йоган-Готтільф, М. М. Бантиш-Каменський, М. М. Карамзин та ін.), спираючись на відомості з давніх пам’яток писемності і вважаючи, що вони написані давньою мовою, близькою до російської, намагаються висвітлити історію імперії, яку ведуть від Київської Русі. Не знаючи української мови, дехто з них час від часу припускається помилок щодо інтерпретації окремих термінів, відбитих у пам’ятках київського періоду. У відповідь на це українські вчені виступають із запереченнями. В ході полеміки виникають етюди з історичної лексикології української мови.

Так, чи не найперший етюд з історії слова (1809 р.), надрукований у Російській імперії, є заперечення Івана Мартоса на інтерпретацію літописного терміну *баньное строение* у значенні “народні лазні” [5]. Таке розуміння цього виразу висловили Татищев, Щербатов, Штріттер, митрополит Платон, як “хрестильну купель” пояснював його І. М. Болтін [5, с. 51]. Матеріал дослідження Мартосом викладено надто популярно, без дотримання лаконічного наукового стилю, використання лінгвістичних термінів, що існували на той час, з посиланнями на власний життєвий досвід тощо. Наприклад, “Всяк может согласиться, что к полному разумению Несторовых повествований, необходимо нужно знать, в какой он был стране России? Не видишь ли у себя множество примеров, сколь часто наречия одного округа бывают невразумительны в другом? Сколько раз сие было причиною, что важнейшая историческая истина принята в ином виде и совершенно противно толкована к затемнению подлинных и достопамятных происшествий древности?” [5, с. 51, 52]. Далі він описує свою подорож до Києва на Поділ, де у мові місцевих людей знаходить, “что высокий свод над церковным зданием у нас в просторечии называется *баня*” [5, с. 52, 53]. Ще

він додав, що ця будівля, на думку випадкового місцевого протопопа, нова, прийшла до нас із християнством, тому й слово укорінилося з місцевим значенням [5, с. 53, 54]. В сучасному розумінні основна думка дослідження полягає в тому, що літописець Нестор, який писав свою працю у Києві, вживав українські слова, які для російської мови були міжмовними омонімами, що й стало причиною помилкових інтерпретацій.

З точки зору історичної лексикології в етюді І. Р. Мартоса присутні такі прийоми дослідження: знахідка слова у давньому писемному тексті (ПВЛ), визначення його семантики шляхом встановлення народно-розмовної основи тексту, характеристика походження (виводить *баня* від *банка*, перенос значення за формою), змалювання історичного тла, дискусія щодо інших поглядів.

Відомо також про історико-лексикологічні нариси у науковій спадщині видатного українського лексикографа першої половини ХІХ ст. П. П. Білецького-Носенка. На жаль, “За життя автора були надруковані тільки деякі твори, більшість їх залишилася в рукописах” [1]. За твердженням науковців, “В 1817 р. він послав у Харківський університет реферат, у якому коментував історію слів *кіл*, *вовкулака*, *леміш* ...” [11].

Нам не вдалося відшукати цього послання до Харкова, проте є інші відомості про його праці лексикологічного характеру і опис змісту окремих етюдів. Так, в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського зберігається рукопис (рукописні тексти подаємо в орфографії оригіналу) “Матеріали для біографії Павла Павловича Бѣлецкаго-Носенко, какъ украинскаго літератора и педагога съ его *facimilae*, составленные однимъ изъ его воспитанниковъ, 1861 года” [4]. Він містить “Перечень статей съ 1813 по 1847-й по разнымъ ученымъ предметамъ, которыя отправлены Пав: П-чемъ Бѣлецкимъ-Носенко въ Общество наукъ при Имп: Харь: Университетѣ, въ С. Петербургское Вольное Экономическое Общество и въ Имп: Московское Общество испытателей природы.”, [4, с. 41] у якому знаходимо “... II По части Лингвистики. Статьи: 1) *Коль, колокъ*, во множеств: *колкѣ*, правильнѣе *Коль-Иванъ* (нынѣ городъ Ревель). 2) *Волкулака*, правильнѣе *Вуркулака* или *Вруколакасѣ* (слово употребляемое простолюдинами, которое служитъ памятникомъ историческимъ, что не только истинная вѣра но и суевѣрія перешли къ намъ отъ Грековъ. 3) *Лемешѣ* испорченное слово отъ *Ломезѣ* (изъ устава Вел: Князя Ярослава Владим: о церковныхъ судахъ и земскихъ делахъ. 4) *Разсужденіе о нѣкоторыхъ малороссійскихъ словахъ, которыя служатъ памятниками историческими:* а) *Цурѣ*. в) *Дидько*. с) *Колядовать*. д) *Купало*.

5) *Лингвистическія замѣчанія* и толкованіе нѣкоторыхъ старинныхъ словъ въ лѣтописяхъ, упоминаемыхъ въ примечаніяхъ къ исторіи Росс: Государства, соч: Н. М. Карамзина ...” [4, с. 42]. (Примітка. Слова, виділені нами в даному фрагменті курсивом і жирним шрифтом або лише курсивом, у тексті рукопису підкреслені. Прискока О. В.)

Зіставлення розгорнутих пояснень двох наведених у рукопису слів *Волкулака* і *Лемешъ* з відповідними статтями у словнику П. П. Білецького-Носенка – “*Вовкулбка* ... Оборотень; мертвец, будто бы оживающий в виде волка и бродящий по ночам; у славян-идолопоклонников известный под названием кикимора или шишимора. Взято от греческого слова βροχουλαχος (vampire). У черногорцев: вурдалак, у босняков: вудкодлак”; [1] “*Лемйшь (лимйшь)* ... Большой железный сошник у плуга. В уставе Владимира Великого *ломежь*, от глагола *ломаю*. По-польски: лемеш” [1, с. 207] – дає нам уявлення про зміст рефератів, надісланих до Харкова. Форму коротких етюдів з історичної лексикології мають й деякі інші статті словника. Свого часу словник не був надрукований, тому тогочасна історична лексикологія ще довго виробляла свій науковий спосіб викладення матеріалу.

Як формувався новий стиль оповідей з історії слів, видно з наукової спадщини іншого класика українського мовознавства М. О. Максимовича. В його працях знаходимо коментарі до лексики творів різних жанрів.

Так, у збірнику “Малоросійських пісень” (1827 р.) він вміщує словник та примітки до нього, у якому пояснює семантику та походження окремих українських слів, наприклад: *гай* “слав., польск., сербок., богем.; по-немец. Hain – роща. В усном языке сим словом выражают крик галок” [8], або *конвалія* – “ландыш” ... “с польського, а в польск. с латинск. старинного *Lilium Convallium*” [8, с. 196] тощо.

У лекціях з руської словесності (1835 р.) під назвою “Песнь о полку Игореве” М. Максимович досліджує текст “Слова” на предмет його зв’язку з українською мовою. Ідентифікуючи лексеми пам’ятки з фактами української мови, дослідник використовує прийом, який пізніше набуває поширення серед істориків-мовознавців – зіставлення символічного значення досліджуваної лексичної одиниці з її символікою в українському фольклорі. Наприклад, у розділі “Народно-поэтическая символика птиц и зверей” читаємо: “*Зегзице*, т.е. кукушке (по-украински *зозуля*) уподоблена Ярославна, тоскующая одиноко по своему Игорю. Птица сия ... есть верный символ сиротства и родственной печали. И в украинских песнях ... всегда зозуля прилетает тужить над неоплаканным трупом; это живая печаль матери или сестры ... <Далі наведений уривок української пісні про плач матері над сином. Прискока О. В.>... В великорусских песнях этот плачь матери над сыном изображается не *кукушкою*, но *ласточкою*” [10].

Зацікавили М. О. Максимовича словосполучення тексту “Слова” з іменем Троян: *вѣкъ Трояновъ, тропа Трояня, земля Троянова* [10, с. 523,524]. Пізніше він присвятить данному питанню окремий етюд і цим розпочне у нашому мовознавстві дослідження темних місць пам'ятки.

У 1845 році написаний ним, а у 1846 опублікований нарис “Об имени *человѣкъ*” [10, с. 156, 164], у якому автор з'ясовує походження слова *человѣкъ*. Форма у заголовку представлена російською мовою, хоча у дослідженні наведені дані різних слов'янських мов та їх окремих діалектів, тричі згадана українська мова: двічі як “южнорусская” і один раз як мова малоросіян, є посилання на давню індійську, що в цілому надає етюдую індоєвропейської глибини. Разом з тим, стиль викладу матеріалу ще досить архаїзований: розлогі релігійно-філософські сентенції, таке ж цитування опонентів, надто докладна аргументація тощо.

Схожий стиль помічаємо й у історико-лексикологічному нарисі “О значении имени *траянь*, упоминаемом в Слове о полку Игоря”, введеному до листа графу О. С. Уварову і прочитаному в якості доповіді 18 березня 1869 року на засіданні Археологічного з'їзду у Москві [9].

Трохи раніше (1856 р.) М. О. Максимович використовує прийоми лексикологічних спостережень у дискусії з М. П. Погодіним відносно питань: чи є елементи української мови у найдавніших писемних пам'ятках давньокиївського походження і чи була українська мова мовою автохтонного населення міста Києва у домонгольський період. Свої погляди він виклав у “Филологических письмах к М. П. Погдину” (усього 11 листів першого листування) [10, с. 183–236]. В якості аргументів він наводить відбиті літописом слова *свитка* 1147 р., *свита* 1074 р., *черевья* 1074 р., (лист 5), *водохрещца* 1148 р. (лист 6) та багато інших.

Аналізує також М. О. Максимович літописні топоніми, зокрема річка *Угла*, *Инжирь-бродъ*, брід *Татинець*, *городъ Дерновый* та інші [9, с. 349–352], їх походження, семантику, словотвірну мотивацію та сучасні форми.

Таким чином, у наукових працях М. О. Максимовича ми знаходимо зразки використання різних способів вивчення історії слова і застосування цих знань для з'ясування інших проблем історичного мовознавства, що буде успадковано наступними науковцями.

Етюди з історії окремих слів залишив у своїй науковій спадщині українець за походженням Ю. І. Венелін (справжнє ім'я Георгій Гуца.). Його доля як вченого типова для долі людей із невизнаною мовою у колоніальній країні. Вони публікують дослідження слів російської мови, проте таких, котрі є і в українській, або слів з давніх пам'яток, або ж українських слів, які трапляються в етнографічних описах. У своїх доведеннях обов'язково наводять приклади з рідної мови. Поштовхом до написання нарису “О слове

бояринъ” знову ж таки як і у випадку з Іваном Мартосом стала потреба заперечити хибні думки про походження слова відомих вчених В. М. Татіщева, М. М. Карамзина, І. М. Болтіна, Г. Булигіна та ін. [2] Свою концепцію утворення форм *бояринъ/боляринъ* він виводить від давньоболгарської форми порівняльного ступеня “великий”, тобто *болѣ* или *большии*. Доведення здійснене на широкому слов’янському та індоєвропейському мовному тлі. В одному з важливих аргументів щодо способу номінації на перше місце поставлено приклад з української мови: “Итак, всякий народ выбирает прилагательное простейшее и ближайшее к понятию своему о силе и власти; таким образом, Южно-Росс, человека богатого и сильного называет *великоможным*, Поляк – *вельможным*, Велико-Росс *вельможею*, все три по латыни *magnificus, magnas, магнат*, как говорится” [2, с. 4].

У другому нарисі “О происхождении *маршалов* и производстве слова” [13] при спробі наблизити латинські, німецькі та слов’янські форми цього слова наводить “Южно-русскую” паралель *marcha* “скотина” звідки *marchal* “конюх, конюший” [23, с. 47].

Сталий інтерес до поглибленого вивчення семантики українського слова простежуємо у працях К. В. Шейковського. Так, в етнографічному нарисі “Быт подолян” [24] він досліджує символічне значення у фольклорі та народному побуті українських слів *роман-зілля, огірочки, горошок, мак, яворик, дібровонька, заїньок, горобчик, кострубонько, володар, жона та муж, жельман та ін.*; детально описує семантичну структуру слова *гаївка*, щоб “при помощи историко-сравнительной лингвистики проследить формацию понятий и воззрений народа в эту отдаленную эпоху, к которой ничто другое не может привести” [24, с. 12–21, 23–27, 31–46].

Він же, вступивши в дискусію з так званими “норманістами” відносно погляду на походження давнього юридичного терміну *вира, віра* “штраф за вбивство”, також створив нарис про походження та історію цього слова [22]. Відкидаючи ідею про вихідне німецьке *Wergeld* “штраф за вбивство чоловіка” (до речі, прийняту у наш час), веде його від української мови: “... слово “*вира*” есть только южно-русское слово *вѣра*” [15, с. 11]. Суть аргументації полягає в тому, що у давнину літеру *ѣ* “на юге России” вимовляли як [i], при цьому згадує, що в Ізборнику Святослава 1076 року “драгоценном по несомненным следам южно-русского влияния, которое признает в этом памятнике даже г. Буслаев, звук, передаваемый начертанием *ѣ*, заменяется звуком *и*, например, *розоуминю*” [22, с. 11]. Появу на українському ґрунті у слова *вѣра* “визнання існування Бога” значення юридичного терміну “штраф за вбивство” пояснює уживанням українцями

заклику до допомоги “Хто в бога вірує, рятуйте ” з подальшою поступкою давньої родової помсти вірі в бога: “Достаточно было одного слова *вира*, чтобы остановить мечь: вера не позволяла мстить. Но так как человек не может удовлетвориться вещественностью, то, вместо мести, предоставлявшей в руки мстителя другое лицо, была назначена денежная пеня, которая вследствие возникновения ее из веры, получила название *виры*; а впоследствии смысл этого слова еще более расширился, и *вира* стала означать денежный сбор вообще, хотя бы и не возникший из убийства и побоев ...” [22, с. 13, 14]. При всій суб'єктивності частини аргументації, цей етюд з історії слова заслуговує на увагу.

Деякий внесок у формування думки щодо історії слів української мови зробив український історик і лексикограф М. М. Левченко. В його науковому доробку є спроба пояснити етноніми *русин*, *гетманець*, *степовик*, *польщак*, *поліщук*, *пінчук*, *гуцул*, *бойко* та ін. [6], а також невеличка розвідка про історію слова *басань* “опоясання церкви дерев'яними галереями” [7].

На якісно новий рівень вивчення історії слів різних слов'янських мов і зокрема української підніс своїми лексикологічними студіями українське мовознавство один з найбільших вчених ХІХ століття О. О. Потебня. Свої дослідження він будував на широкому загальнослов'янському тлі з урахуванням індоєвропейських паралелей, прискіпливо з'ясовуючи словотвірні мотивації, залучаючи до міркувань відомості про асоціативні зв'язки різних понять, символічні значення слів у фольклорі та народно-розмовному мовленні, використовуючи прийом, який у наш час називатимуть методом групової реконструкції. Дослідницькі дії О. О. Потебні були зосереджені на тій частині історії слова, яку називають етимологією, проте свідченням давніх пам'яток писемності, що потрапляли у його поле зору, теж приділено достатньо уваги.

У циклі розвідок “К истории звуков русского языка. Части II, III, IV. Этимологические и другие заметки”, опублікованому в “Русском филологическом вестнике” за 1879, 1880, 1883 рр., ним розглянуто походження багатьох українських слів, зокрема: *личман* “старший чабан; сортувальник”, *чемчиковати*, *ченчиковати* (так в оригіналі) “іти швидко”, *вершляг* “великий молот для кування металу”, *химорода* “дивацтво”, *чаклувати*; [13] *корж*, *казати*, *казка*, *казити*, *гарний*, *гиля*, *аргат* (в оригіналі *аркгат* “робітник, найманець”), *бешиха* “рожа”, *бігме* (вигук), *традина*, *паланка*, *душман* “ворог”, *гудити*, *галушка*, *хмиз*, *кидати*, *прокинутися*, *облуда*, *куняти*, *потуга*, *вежа*, *зась* (вигук заборони), *пек* (вигук), *потороча* “привид”, *мавка*, *потерчата*, *шугать*, *буженина*, *тринджоли*, *хуртовина*, *сум*, *хмара*, *брость* “листякові або квіткові бруньки”, *бориц*; [14] *село*, *борозна* (в оригіналі *бороздна*), *борозенка*, *борозенці*, *стінка* “кордон між землями”, *корчма*, *потебня*, *тебенек*, *хахуля* “ковпак”, *прихахулити* “причепурити”,

курбет “бідняк”, *розмай-зілля* “розмарин”, *Щави-дуб* “ім’я казкового богатиря, одного з товаришів Котигорошка”, *зчавити, гостець* (назва хвороби), *тло, постол*. [15].

Попри те, що за часів О. О. Потебні у ХІХ столітті наукова база історико-лексикологічних досліджень української мови (розробка археографічних джерел, історична лексикографія тощо) не була такою розвиненою як у наш час, спостереження за походженням та розвитком семантичної структури частини із зазначених вище лексем вражають повнотою зібраного матеріалу, в якому однаково докладно представлені писемні фіксації лексичних одиниць і мовний матеріал порівняльно-історичного аналізу, виконаного з належною глибиною і точністю.

Наприклад, етюд про слово *вежа*. В ньому автор зазначає десятки фіксацій лексеми в Іпатіївському літописі, досліджує походження і розвиток семантики з трьома значеннями “кибитка, перевозное жильє кочевников”, “постоянное жильє, снабженное очагом или другою топкою”, “башня, тюрма”. Свої роздуми він підкріплює даними словника Востокова, праць Московського археологічного товариства, фіксаціями у Сказанні про Бориса і Гліба, Кормчій книзі ХІІІ століття, свідченнями українського фольклору, відбитками в хорватській, словенській (в оригіналі – хорутанській), польській, румунській мовах, описами реалії в романі Л. Толстого “Казакі” тощо. [14, с. 41, 42] Невідомо, чи мав О. О. Потебня у розпорядженні “Словарь древнего актового языка Северо-Западного края и Царства Польского Н. Горбачевского” 1874 р. видання, у якому дуже детально описана вежа як реалія [3], бо про нього він не згадує, не було, мабуть, у нього і фіксацій *вежа* “тюрма” у староукраїнській та старобілоруській писемностях, та його висновок про спірність переходу значення кибитки, кухні до значення башти і досі не втратив актуальності. [14, с. 42] Такі ж тонкі спостереження за розвитком семантики та завершений опис історії слів знаходимо в етюдах *зась, нек, потороча, брость, борц* та інших.

Менш розлогі, проте насичені мовними фактами, щільно розміщеними у тексті, є нариси з історії українських слів *багач, багаття* (в оригіналі *багатьтя*), *підприсвіт, ярчук*, опублікованими в журналі “Живая старина” (передрук з французького періодичного видання) [20, с. 28, 29]. Крім того, О. О. Потебня висловив думку про запозичення окремих українських слів з німецької мови через польську: *бавовна, бикус, бляха, бровар, ваги, галун, гауптвахта, геть, голдувати, груба, гунство, танок, тнипець, тніт, драбина, дякувати, дзиглик, жартувати, крам, кухоль, кушнір, купер вас, ляда, льох, ліхтар, любисток, мамовати, мандрувати, міркувати, можджір-муцір, мордувати, мурувати, мусити, обценьки, орчик, паля, панчоха, плюндрувати, пляшка, прас, рятувати, рахувати, римар, ринва, риштування, смак, смалець, спиж, стельмах, стусан, ухналь, шинок, шкода, шлях, шмарувати,*

шорувати, шпарувати, шпикувати, цямрина, – а також без польського посередництва: *барма, бендюги, рундук, линтвар, чмир, бешкет*. [13, с. 27–31].

Слід сказати, що на початку наукової діяльності О. О. Потебню цікавило перш за все походження і розвиток семантики лексики на позначення міфічних істот у слов'янському фольклорі, народні уявлення про них, відбиті у піснях, легендах, казках, повір'ях, тощо [16]. Не усі зближення і гіпотетичні паралелі аналізованих слів були вдалі і визнані науковцями, внаслідок чого з'явилася критична рецензія П. О. Лавровського у 1865 році, а пізніше захисні аргументи на користь О. О. Потебні І. І. Срезневського у записці 1876 року до Академії наук. Та нам важливо, що і у цьому циклі праць вчений разом зі словами інших слов'янських мов розглянув лексеми української мови: *доля, пай, пайдить, хуртовина, злидні, годиночка, годинонька, лихо, горе*; [19] *море, небо*; [17] *чорноклен, марена, купало, сонечко грає* [18].

Як і М. О. Максимович, О. О. Потебня не лишився осторонь дискусії відносно тексту “Слова о полку Ігореві” та його темних місць. Багато спірних питань у таких дослідженнях вчені вирішують шляхом аналізу історії певних лексичних одиниць. Таким чином, цей вид наукової діяльності теж дотичний до історико-лексикологічного напрямку. З українського мовного джерела О. О. Потебня виводить такі лексичні одиниці і образи “Слова”, як *красний* (Роман, дівки), *гриміти, буй, пір* (битва), *п'яний* (поранений), *оконити* (зробити кінним), *молотьба і віяння* (битва), *тік* (поле битви), *стелють снопи головами* (українська, а не спільноруська форма) тощо [21].

Підводячи підсумок наукового доробку О. О. Потебні з історії слів української мови, можна зробити висновок, що його студії у цьому напрямі за якістю аналізу і формою викладу вже мало чим відрізняються від сучасних досліджень.

Загальний висновок: вчені ХІХ століття зробили вагомий внесок у розробку наукового напрямку науки про історію слів, і після праць О. О. Потебні українське мовознавство було вже цілком підготовлене до утворення у ньому нової галузі – історичної лексикології української мови. На жаль, з різних причин це сталося набагато пізніше.

Л і т е р а т у р а :

1. *Білецький-Носенко П. П.* Словник української мови / П. П. Білецький-Носенко. – К. : Наукова думка, 1966. – 427 с.
2. *Венелин Ю.* О слове бояринь / Ю. Венелин // Чтения в Императорском Обществе истории и древностей российских при Московском университете. – Заседание 31 мая, 1847. – Год третий, № 1, отд. 1. – М., 1847. – С. 1–29.
3. *Горбачевский Н.* Словарь древнего актового языка Северо-Западного края и

- Царства Польского / Н. Горбачевский. – Вильна, 1874. – 380 с.
4. Институт рукопису НБУВ. Ф. I, спр. 294. – 148 с.
 5. *Лазаревский А.* Иван Романович Мартос : биографический очерк / А. Лазаревский // Киевская старина. – 1895. – Т. LI. – № 10. – С. 48–71.
 6. *Левченко М. М.* Места жительства и местные названия русинов в настоящее время / М. М. Левченко // Основа. – 1861. – № 1. – С. 264–265.
 7. *Левченко М.* Об уничтожении памятников старины в Южной России / М. Левченко // Труды III археологического съезда. – Т. 1. – К., 1878. – С. 311.
 8. *Максимович М. А.* Малороссийские песни, изданные М. Максимовичем / М. А. Максимович – М. : В типографии Августа Семена при Имп. медико-хирург. акад., 1827.
 9. *Максимович М. А.* Собрание сочинений : у 3 т. / М. А. Максимович. – Т. 2. – К. : Киевский университет, 2007.
 10. *Максимович М. А.* Собрание сочинений : у 3 т. / М. А. Максимович. – Т. 3. – К. : Киевский университет, 2008.
 11. *Москаленко А. А.* Нарис історії української лексикографії / А. А. Москаленко. – К. : Рад. школа, 1961.
 12. *Німчук В. В.* Давньоруська спадщина в лексиці української мови / [відп. ред. С. П. Бевзенко]. – К. : Наукова думка, 1992.
 13. *Потебня А. А.* К истории звуков русского языка. II. Этимологические и другие заметки (из РФВ 1879) / А. А. Потебня. – Варшава, 1880. – С. 27–31.
 14. *Потебня А. А.* К истории звуков русского языка. III. Этимологические и другие заметки: Отдельный оттиск из РФВ 1880 / А. А. Потебня. – Варшава : Типогр. М. Земкевича и В. Ноаковского, 1881. – С. 5–122.
 15. *Потебня А. А.* К истории звуков русского языка. IV. Этимологические и другие заметки: Отдельный оттиск из РФВ / А. А. Потебня. – Варшава, 1883. – С. 3–82.
 16. *Потебня А. А.* О мифическом значении некоторых обрядов и поверий / А. А. Потебня. – М. : В Университетской типографии, 1865. – 310 с.
 17. *Потебня А. А.* О доле и сродных с нею существах / А. А. Потебня. – М. : Типогр. Грачева, 1867. – С. 2–7.
 18. *Потебня А. А.* О купальских огнях и сродных с ними представлениях / А. А. Потебня // Древности : Археологический вестник, издаваемый Московским археологическим обществом под ред. А. А. Котляревского. – 1868. – Т. 1. – С. 97–106.
 19. *Потебня А. А.* Переправа через воду, как представление брака / А. А. Потебня // Древности: Археологический вестник, издаваемый Московским археологическим обществом под ред. А. А. Котляревского. – 1868 – Т. 1. – С. 242–285.
 20. *Потебня А. А.* Слово о Полку Игореве : Текст и примечания. 2-е изд. с доп. / А. А. Потебня. – Харьков : Типогр. “Мирный труд”, 1914. – С. 47–125.
 21. *Потебня А. А.* Этимологические заметки / А. А. Потебня // Живая старина. Вып. 3. – 1891. – С. 117–128.
 22. Толкование слова “Вира” К. В. Шейковского. – Казань : В губернской типографии, 1878. – 14 с.
 23. Чтения в Императорском Обществе истории и древностей российских при Московском университете. – Заседание 27 марта 1848. – Год третий. – № 8. – М.,

1848. – С. 45–52.

24. *Шейковский К.* Быт подолян / К. Шейковский – К. : В типогр. И. и А. Давиденко, 1859. – Т. 1, вып. 1. – 71 с.

Прискока О. В. Вклад ученых XIX века в формирование исторической лексикологии украинского языка.

В статье рассматриваются труды украинских ученых XIX в., способствовавшие формированию исторической лексикологии украинского языка, выделение которой в отдельную отрасль лингвистической науки состоялось только во второй половине двадцатого столетия. С этой целью были выявлены и проанализированы работы И. Мартоса, П. П. Белецкого-Носенко, М. А. Максимовича, Ю. И. Венелина, К. В. Шейковского, М. М. Левченко, А. А. Потебни, в которых имеются признаки историко-лексикологических исследований.

Ключевые слова: *отрасль лингвистической науки, историческая лексикология, этимология, этюд или очерк по истории слова, семантика, памятник письменности, ПВЛ (Повесть временных лет).*

Pryskoka O. V. The Contribution of the 19th Century Scientists to the Formation of Historical Lexicology of Ukrainian Language.

In this article the works of ukrainian scientists from 19th century are discussed. This works had promoted the formation of historical lexicology of ukrainian language which was emphasized as a separate field of linguistic science only in the second half of twentieth century. For this purpose, works of I. Martos, P. P. Beletskii-Nosenko, M. A. Maksimovych, Yu. I. Venelin, K. V. Sheikovskii, M. M. Levchenko, A. A. Potebnya which had the signs of historical and lexicological studies, were elicited and analyzed.

Key words: *branch of linguistic science, historical lexicology, etymology, sketch or essay on the history of words, semantics, a monument of writing.*